

ІДЕОЛОГІЯ „ЧИННОГО НАЦІОНАЛІЗМУ” ДМИТРА ДОНЦОВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Пержун В.В.

асистент кафедри соціології

Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

В статті розглядаються актуальні питання української державності, національна ідея українського етносу з точки зору ознак і характерних рис ідеології „інтегрального націоналізму” Дмитрия Донцова.

The article is devoted to the actual issues of Ukrainian statehood and national idea of Ukrainian ethnos, major factors of which, by Dontsov, are features of ideology and the current nationalism.

У статті розглядаються актуальні питання української державності, національної ідеї українського етносу з точки зору ознак і характерних рис ідеології „чинного націоналізму” Дмитра Донцова.

Ключові слова: націоналізм, держава, національна ідея, нація, ідеологія.

Актуальність. В українській соціально-політичній думці існують певні традиції у царині національної ідеї, здійснення спроб моделювання державності. Вельми актуальними для розуміння українського „комплексу бездержавності”, пошуку шляхів його подолання є концепції, розроблені самобутніми представниками вітчизняних мислителів першої половини ХХ ст.

Потреба наукового дослідження феномену політичного мислителя Д.Донцова є давно назрілою. Адже, тільки об'єктивно підходячи до його громадсько-політичної діяльності та наукової творчості можна належним чином визначити місце і роль публіциста, науковця, політичного діяча Д.Донцова в історії української суспільно-політичної думки.

Мета і завдання. Метою статті є науковий аналіз доробок Д.Донцова стосовно вчення про „чинний націоналізм”, а також вивчення його поглядів щодо сутності, шляхів та методів побудови української держави. Завданням є показати важливість і доречність деяких ідей і поглядів Д.Донцова в кризових умовах сучасного українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою творчістю Д.Донцова донедавна в колишньому СРСР взагалі не займалися, так як він відносився до заборонених авторів. Серед перших дослідників в еміграції можна назвати М.Сосновського [8] і С.Ленковського [6]. Останнім часом таких досліджень стає більше в Україні – Г.Касьянова [4], С.Квіта [5] А.Почапського [7], О.Шафраньоша [9] та ін.

Ідея необхідності побудови самостійної держави для народу України була провідною в усіх науково-теоретичних та політичних доробках Д.Донцова періоду від 20-х рр. ХХ ст. аж до кінця його життя. Серед численних творів особливе місце посідає праця „Націоналізм”, віддрукована у м. Жовкві під Львовом в 1925 р. [8, с. 47]. Саме в ній автор зводить всі свої попередні думки, погляди, напрацювання про сутність національних ідей взагалі та української зокрема, і крім цього, що є важливим та суттєвим, розкриває для широкого загалу шляхи та методи побудови української держави, якою він бачить її сам.

Якщо говорити про відмінність уявлень Д.Донцова щодо розбудови української державності від його попередників і сучасників, то необхідно зосередитись на трьох найважливіших аспектах: перше, якщо більшість теоретиків національної ідеї, починаючи від Т.Шевченка і закінчуючи І.Франком (правда, потрібно зазначити, що пізній Франко став на засади повної самостійності . – В.П.), вважали, що необхідно будувати українську державу на принципах федерації, в межах Росії, то націоналізм Д.Донцова вимагав повної незалежності та самостійності; друге, на споконвічне запитання: „Як досягти цієї мети?”, Д.Донцов рішуче і сміливо відповідає – боротьбою, національною революцією проти Росії, а не шляхом „порозуміння чи еволюції” [2, с. 245]. І останнє – націоналізм Д.Донцова робить основну ставку не на розум людини, як було властиво М.Костомарову, М.Драгоманову, М.Грушевському, а на власні бажання, волю, пристрасті і лише в кінці – „мотиви, які виступають головною силою людської діяльності” [2, с. 320]. Ось, що пише сам Д.Донцов у передмові до „Націоналізму”: „В цій книзі хочу усталити поняття українського націоналізму, як я його розумію. А розумію його не як ту чи іншу програму, не як відповідь на завдання нинішнього дня (і тому хай не розгортає цієї книги той, хто шукатиме в ній аргументів за тією чи іншою „орієнтацією”, партійною „програмою” чи формою правління), - лише як світогляд. Як певний світогляд протиставляю своє поняття націоналізму дотеперішньому нашому націоналізмові ХІХ віку, націоналізмові упадку або провансальству. До цього типового провансальства я зачисляю (виймаючи з нього те, що треба вийняти) дивну мішанину з Кирило-Методіївства й Драгомановщини, легалістичного українофільства і народництва з їх крайніми течіями, марксизму і комунізму з однієї сторони „есерівства” і радикалізму – з другої, нарешті – з правих ідеологій, починаючи від Куліша і кінчаючи неомонархізмом”. Далі підсумовуючи наголошує: „Ці напрями різнилися між собою..., навіть поборювали себе взаємно, але тим не менш всі вони корінилися в тім самім світогляді, якому, як світоглядіві упадку, протиставляю тут інший, йому засадничо ворожий” [2, с. 250].

Зі слів Д.Донцова можна зробити висновок, що основною проблемою української нації, за його переконаннями, є світогляд упадництва, що формувався в українстві протягом багатьох десятиріч, а оптимістичність, яка була колись притаманна українській душі занепала, вона начебто „померла”, а звідси невпевненість у своїх силах і відсутність волі до боротьби за самостійність української держави.

Світогляд Д.Донцова формувався в основному під впливом поширеної в ті часи філософії суб'єктивізму А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Бергсона та літературних творів Т.Шевченка, П.Куліша, М.Гоголя, Д.Лондона, Л.Українки, в яких дуже часто воля та емоції людини переважали над здоровим глуздом та раціональністю.

Ще одним важливим моментом є те, що свідомо діяльність Д.Донцова проходила в часи революцій, світових і громадянських війн і це не могло не відбитися на його світогляді. Адже саме тоді на протигагу класичній філософії з її культом розуму приходило нове світорозуміння, згідно з яким світовий універсум є не розумним, алогічним, ірраціональним.

Отже, стає більш зрозумілим, що Д.Донцов, розробляючи національний світогляд спирався саме на відомі йому праці цих авторів (читав він їх в оригіналі, так як бездоганно володів десятима мовами . – В.П.), а звідси вважав, що першою і основною засадою національної ідеї повинна виступати воля нації і сила характеру нації та окремої особистості для здобуття справжньої незалежності та самостійності. Ось, що пише Д.Донцов: „Хто виховає в собі силу характеру – той виховає те, що є єдине на потребу (мається на увазі боротьба нації за самостійність . – В.П.), бо решта приложиться. Хто сеї сили не виховає, тому програми і чужі коштурі допоможуть, як мертвому кадило” [1, с. 85].

Вивчаючи суть і проблеми „чинного націоналізму” Д.Донцова, важливо, на наш погляд, здійснити короткий екскурс в історію поняття „націоналізм”.

Український історик Г.Касьянов зазначає, що термін „націоналізм” з'являється в українській публіцистиці у 80 – 90-ті роки XIX ст. „Важко сказати, з якої мови він був запозичений, німецької чи французької. Тоді це слово ще не мало специфічного ідеологічного забарвлення й ототожнювалося з певними почуттями, культурною ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист культурних та (іноді) політичних прав нації” [4, с. 303]. Тут же слід зазначити, що починаючи з XX ст. дещо змінюється розуміння поняття і суті націоналізму. З'являються люди, які по-різному розуміють сутність націоналізму, і як пише дослідник цих проблем О.Мотиль „...націоналізм з малої „н” не має проблем з тим, щоб поєднати національні прагнення із загальнолюдськими й демократичними ідеалами; націоналізм з великої „Н”, був радикальною течією, в якій загальнолюдські та національні цінності протиставлялися” [4, с. 304].

Виходячи з таких міркувань буде вірним твердження, що саме до націоналізму з великої літери „Н” можна віднести „чинний націоналізм” Д.Донцова. М.Сосновський, один з найвідоміших дослідників його творчості, зазначає, що „чинний націоналізм” - це зведення в одну цілість ряду елементів, які, як такі, мали, звичайно, свою вартість і були навіть позитивними в процесі українського відродження, зокрема тоді, коли українська нація переборювала важкі наслідки воєнної катастрофи, психологічного зломлення й коли треба було справді якихось радикальних засобів і заходів, щоб не тільки зупинити дальший розклад, а спрямувати увагу й енергію суспільства на дальший шлях боротьби за політичну незалежність” [8, с. 398].

Що ж це за елементи, які звів в одну цілісність і пристосував до української дійсності Дмитро Донцов? Насамперед – це переконаність в тому, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші; наступний момент – звернення до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю, яка ґрунтується і об'єднується біологічними характеристиками чи спільними наслідками історичного розвитку; далі – підпорядкування раціональної аналітичної думки „інтуїтивно правильним” емоціям, ірраціональності; ще одне – наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів, які ведуть роботу так, що їх вважають уособленням „волі нації”; і останнє – культ дії, війни, прагнень, які є вираженням „вищої біологічної життєздатності нації” [9, с. 28]. В „Націоналізмі” Д.Донцов так і пише: „Війна між націями вічна. Війна є вічна. Історія це підтверджує... Війна – це боротьба націй за їх посідання” [2, с. 383]. І як це не прикро, але не погодитись з цим твердженням досить важко. Адже ми знаємо, що історія людського суспільства, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи серединою XX ст. – це історія воєн, протиріч, змагань між різними націями і народами. Та й сьогодні можна привести безліч прикладів локальних воєн, непорозумінь, силових втручань і т.д., хоча людство намагається робити усе, щоб спірні моменти вирішувалися шляхом політичних переговорів, а не силою зброї.

Головною думкою, яку хотів донести Д.Донцов до української нації через свій трактат „Націоналізм” є визнання нації як природної субстанції, тобто „...скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу, панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям” [2, с. 347]. Політична незалежність нації є для мислителя „універсальною засадою” [9, с. 29], а звідси він робить висновок, що будь-яка етнічна група, що досягла рівня культурної нації (тобто етносу, що усвідомив себе як самодостатню і окрему спільність і має значну спільну культуру . – В.П.) повинна прагнути до перетворення в націю політичну, в етнос, що не лише усвідомився тільки культурно, а обов'язково прагне до політичної незалежності. Дискутуючи зі своїми політичними опонентами Д.Донцов пише: „Головною ціллю нашої політики мусить бути національно-державний, а не національно-культурний ідеал” [3, с. 215].

Отже, Д.Донцов переконаний, що прагнення нації до самостійного існування носить природний характер. Але щоб досягти такого стану необхідно бути нацією активною з наступальним характером: „Там, де зламується в нації її агресивний характер, зламується рівночасно і запал до оборони” [2, с. 321].

Основою розуміння ідеології „чинного націоналізму” є поняття волі та людської природи взагалі. Воля, за Д.Донцовим, - це не усвідомлене (раціональне) прагнення людини та її цілеспрямована дія для досягнення поставленої мети. Воля – це прагнення до життя, тотожна з бажанням влади, стихійна, ірраціональна сила, безпричинна і безмотивна; вона є річ в собі, рух, що не залежить від об’єкта, але шукає його в собі. Осмисленню поняття і суті „волі” Д.Донцов присвячує цілий розділ в роботі „Націоналізм” [2, с. 351-364]. Він робить висновок: „Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії, - означив я як першу підставу націоналізму, який тут протиставляю драгомановщині. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість її конечности, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані триумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. Першу з цих підстав протиставляю тому духовному «кастратству», яке виключало волюнтаристичний чинник з міжнародного життя, вірячи сліпо в творчу силу інтелекту. Другу – протиставляю засадничому пацифізму нашого провансальства, яке вірило у вічний мир, ліги націй і у можливість угодного, „гармонійного” співжиття між націями” [2, с. 364]. Доповнюючи Д.Донцова сучасний дослідник націоналізму О.Шафраньош пише: „Кристалізуючись в людині, в її емоціях, чуттях, інстинктах, прагненнях, воля до життя стає величезною соціальною силою, динамічним двигуном в суспільстві, що втримує її при житті, спричиняє його розвиток” [9, с. 31].

І як підсумок, Д.Донцов зазначає: для того, щоб здобути перемогу в історії не досить тільки вірити в демократію, ліберальні ідеї, науку, світовий поступ; вони самі по собі не забезпечать достатньо справжню національну свободу і суверенність. Політичні програми і теорії – це лише верхня частина айсбергу, складова органічної системи сутності рас і цивілізацій. В глибинах кожної окремо взятої нації, кожної великої культури таїться і кипить їх первинна сила – енергія, романтизм й ідея, а іншими словами національна воля.

Далі Д.Донцов визначає й інші засади „чинного націоналізму” - романтизм, догматизм, ілюзіонізм, фанатизм, аморальність, творче насильство та ініціативну меншість.

Романтизм – це готовність особистості боротися за свій власний світ, за власну правду, для якої, якщо потрібно, необхідно жертвувати всіма вигодами життя. А найважливішими цінностями є національна місія, міцність держави.

Догматизм передбачає повне сприйняття доктрини „чинного націоналізму”. Світогляд розуміється як аксіома, яка не потребує доведення.

Ілюзіонізм – прерогатива легенд, міфів, переказів. Це синтез романтизму і догматизму, що породжує й закріплює уявлення, що нація справді існує, вона неповторна і має природне право на самодостатність та самостійний розвиток [2, с. 364-371].

Фанатизм в розумінні Д.Донцова – це певна ідея, яка повністю переважає над іншими, вона приймає релігійний характер, перетворюється в предмет віри.

Аморальність, переконує автор „Націоналізму” - все те добре, що зміцнює силу нації, а те що підриває силу нації – то є зло. Національна ідея не повинна керуватись мораллю, коли на першому місці стоїть власне щастя і власне „я” (тут можна провести певні паралелі з ідеями Н.Макиавеллі . – В.П.) [2, с. 371-378].

Творче насильство та ініціативна меншість повинні бути в кожному суспільстві. Перемогти в національних змаганнях неможливо без поділу, а саме – поділ суспільства на тих, хто панує та керує і на тих, хто має виконувати накази. Прогрес і перемога не приходять самі, до них треба прагнути і проводити організаційну роботу, а інколи застосовувати творче насильство [2, с. 385-388].

Ще однією важливою тезою „чинного націоналізму” є ідеал сильної вольової людини. В „Націоналізмі” цей аспект присутній у всій роботі, а М.Сосновський відзначає, що Д.Донцов, творячи ідеал сильної людини, здійснив спробу синтезу ідей А.Шопенгауера про волю до життя з ідеями Ф.Ніцше про волю до влади [8, с. 165-172].

Загалом, роблячи висновок, можна сказати, що „чинний націоналізм” Д.Донцова не заперечує поєднання різних засад, він приходиться до синтезу універсалізму і націоналізму, інстинкту і розуму, традиції і нового, реалізму та ідеалізму, народу і меншості, життя і волі. Для нього є характерною проблема співвідношення раціоналізму та ірраціоналізму, хоча, потрібно підкреслити, що перевагу він надає ірраціоналізму. Гадаємо, що критикуючи цілком справедливо українських політичних діячів кінця XIX і початку XX ст. за їхній надмірний раціоналізм та інтелектуалізм і відкидання вольового елементу, Д.Донцов сам потрапляє у другу крайність – в ірраціоналізм, коли недооцінюється значення і роль інтелекту, розуму в індивідуальному та суспільному житті.

Таким чином, узагальнюючи все вище сказане, можна зазначити, що поняття „націоналізм” з’являється у XIX ст. Воно ототожнювалося з певними почуттями, культурною ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист політичних та культурних прав нації. На початку XX ст. з’являється дещо нове, відмінне від попереднього розуміння націоналізму. В Україні цей новий погляд на націоналізм відображається в творах М.Міхновського, але найбільш завершених, радикальних форм він набуває у творчості Д.Донцова. Мислитель визначає націю як скупчення мільйонів волей довкола

образу спільного ідеалу, панування певної етнічної групи над територією, яку вона отримала в спадщину і яку хоче залишити своєму майбутньому поколінню. Повна політична незалежність нації є для Д.Донцова найголовнішим – це, так би мовити, найсерйозніший аргумент для його опонентів, який не повинен дискутуватися чи підмінюватися „автономією”, „спільним життям”, „рівноправними стосунками” тощо. Свої погляди він підкріплює концепцією „чинного націоналізму”, який базується на філософії волюнтаризму і пропонує основні, на його думку, елементи такого націоналізму: романтизм, догматизм, ілюзіонізм, фанатизм, аморальність, творче насильство та ініціативна меншість. Головною ідейною підставою ідеології Д.Донцова є вольовий чинник, а саме ідея волі, яка вбирає в себе все те суще, що змушує людину діяти і творити. При цьому, воля не може контролюватися ніким і нічим, навіть розумом.

Тут важливо зазначити, на наш погляд, що така абсолютизація Д.Донцовим волюнтаризму пояснюється не тільки його світоглядом, теоретичними міркуваннями, впливом західної філософії, але й практичним баченням української дійсності періоду визвольної боротьби 1917 – 1921 рр., коли українська державність зазнала краху і вкрай деморалізоване суспільство потребувало радикального підходу до „пробудження” нації.

І на останок, хотілося б відзначити, що націоналістична ідеологія Д.Донцова, маючи багато спільного з іншими напрямками радикальних націоналістичних течій, все ж таки є окремим явищем, зі своїми позитивними і негативними характеристиками, які містять тільки властиві донцовському націоналізмові цінності, мету та характер.

Поява Дмитра Донцова в українській політиці і культурі ХХ ст. була настільки несподіваною, наскільки й потрібною. Український суспільний рух ХІХ ст. був одним з найінертніших і найменш ефективних національних рухів у всій Середньо-Східній Європі. Коли інші недержавні народи – чехи, серби, хорвати, латвійці, фіни, естонці – швидко й успішно вели боротьбу за створення своєї національної держави, провідні українські громадські і політичні середовища поводити себе пасивно, аж занадто „мирно” і тільки переконували себе, і то не завжди впевнено, що вони є „елітою” української нації, яка бореться за самостійність. Дві фатальні ознаки тяжіли тоді над українським рухом: він був ментально надламаний психологією безвольного, роздвоєного малоросійства (рутенство – на Галичині) та ідейна обезброєність українства інтернаціоналістськими доктринами лібералізму і соціалізму.

Висновки і рекомендації. Д.Донцов є засновником українського „чинного націоналізму”, основні положення якого викладені у його найбільш відомій праці „Націоналізм”. Можна сказати, що донцовський „чинний націоналізм” дав поштовх до пробудження українського руху і національної ідеї; замість колишніх програм пристосуванства і другорядності, програм „іти за чужим возом”, Д.Донцов гучно звертається до нової генерації українства: „Кожна нація має свій власний закон, свою власну правду і повинна лише їм коритися” [2, с.412]. Це був твердий погляд на світ, тверде національне „Хочу!”.

Отже, з погляду сьогодення ідея Д.Донцова і приваблива, і суперечлива. Мабуть, українська нація ще не готова повністю сприйняти всі принципи та ідеї Д.Донцова і чи можливе таке сприйняття взагалі. Та водночас у творчості Д.Донцова є багато того, що не втратило свого значення і дотепер. Це його думки про створення справді всеобіймаючої національної ідеї, підготовки нових кадрів, тобто „еліти”, яка могла б втілити ці ідеї в життя. Думається, що назріла потреба по-новому підійти до дослідження теоретичної спадщини Д.Донцова, що ми й намагалися зробити. Д.Донцова не варто ідеалізувати, але й не варто повністю заперечувати, його потрібно вивчати, критично осмислювати і брати все те, що в ньому є цінного для сучасності.

Література

1. Донцов Д. Єдине, що є на потребу / Дмитро Донцов // Літературно-Науковий Вісник. – 1930. – Кн. І. – С. 74-85.
2. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов // Донцов Д. Твори. Т.І. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів.: Кальварія, 2001. – С. 243-415.
3. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов // Донцов Д. Твори. Т.І. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів.: Кальварія, 2001. – С. 91-239.
4. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму / Г.В.Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
5. Квіт С. Д.Донцов: Ідеологічний портрет / С.Квіт // Визвольний шлях. – 2004. – № 2. – С. 51-63.
6. Ленковський С. Філософські підстави «Націоналізму» Донцова / С.Ленковський // Ленковський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 504-509.
7. Почапський А. Українська національна ідея у творчості Д.Донцова / А.Почапський // Вісник АН України. – 1992. – № 11. – С. 47-53.
8. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму / М.Сосновський. – Нью-Йорк, Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1974. – 479 с.
9. Шафраньош О. Поняття нації та націоналізму за Д. Донцовим / О.Шафраньош // Науковий Вісник Ужгород. ун-ту. Сер.: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2006. – Вип. 3. – С. 27-33.

